

روش جدید تحقیق در ایران

تحقیق را در زبان فارسی به حقیقت جوئی و بسه حقیقت رسیدن میتوان معنی کرد و حقیقت که اصل بنای این لفظ و بنیاد معنیش بر آن قرار گرفته است افساده مفهوم ریشه و هدف نهائی از عمل رامیکند.

در میان همه صورتهای مفروض یا موجود و منقول از امری تنها يك صورت آن، نماینده حقیقت امر است و بقیه صورتهای همگی از حقیقت جدا افتاده اند. تحقیق همانا کوششی است که مرد دانای جو یا برای وصول بدان صورت حقیقی از امور و قضایا به کار میرود و غرض اصلی یا سلسله جنبان همت او در این تلاش، چیزی جز رسیدن به صورت حقیقی امر نیست. برای محقق، یعنی حقیقت جو تفاوتی نمیکند که نتیجه تحقیق او موافق دلخواه او یا دیگری باشد یا نباشد. در این صورت محقق مانند قاضی عادل است که به قضیه ای رسیدگی میکند و در رسیدگی از اینکه حاکم و محکوم در قضیه دوست یا دشمن و یا آشنا یا بیگانه باشد، پروائی ندارد. پس فرد محقق، با مصدق و مبلغ و مروج تفاوت نوع عمل دارد. چه مصدق ممکن است پس از وصول به نخستین مرحله از اطلاع بر امری، اعم از این که حق یا باطل باشد، آن را راست و درست پندارد و بدان سر تصدیق فرود آورد. مبلغ میخواهد آنچه را که به سود و موافق منظور خود یا دیگری است اعم از حق یا باطل به صورت حق جلوه بدهد و دیگری را به قبول و تصدیق آن تشویق یا اغوا کند. اما مروج، متاعی یا مطلبی را که ممکن است اصیل و معتبر هم نباشد از راه تصرف در ادراک و حواس دیگران کالای اصیل و مطلب معتبر

* آقای استاد سید محمد محیط طباطبائی. از محققان و پژوهندگان طراز اول کشور.

معرفی میکند و از همه عوامل متصرف در ذهن و احساس برای آماده قبول ساختن مخاطب و یا محیط، یاری میطلبد.

در قضایای علمی راه برای تحقیق، کوتاه تر و مستقیم تر و صاف و ساده تر بوده است و نتایج حاصل از هر تحقیق و تبعی بیشتر رضایت بلکه اطمینان خاطر را میتواند فراهم کند. در این گونه قضایا بطور کلی نقل سخن سلف و استاد به خودی خود ارزش و اعتباری ندارد چنانکه جالینوس در شکوک خود بر عقاید علمی ارسطو گفته که ارسطو استادی محترم است ولی اگر قول او با حقیقتی مخالف باشد ما حقیقت را بر او ترجیح میدهم.

در مسائل اعتقادی اعم از مذهبی یا سیاسی که مورد قبول و ایمان و عمل فردی یا گروهی واقع شده و در راه قبول یار دآن از هر وسیله ای حتی جنگ و ستیز هم دریغ نورزیده اند تحقیق در ماهیت و تشخیص حقیقت از عهده حقیقت جو بدون اعتماد و اعتبار به آثار پیشوایان عقیده و استناد بر آنها خارج افتاده است.

اما تحقیق در قضایا و مطالب مربوط به علوم انسانی که وجود انسان و دخالت و تصرف او در طی ادوار گذشته بدانها صورت یا کیفیت حاضر آنها را بخشیده و همه رشته های ارتباط میان صورتهای عرضه شده قدیم و جدید به مرور زمان از هم گسسته و در ضمن نقلها و روایتها صورتی یا صورتهای معدودی از آن به یادگار مانده، کاری دشوار تر است زیرا انسان در میان این صورتهای موجود که بطور مسلم بیش از یک صورت از آنها نمیتواند درست باشد ناگزیر است برای تشخیص و تعیین آن صورت درست یا نزدیک به حقیقت، راهی پر پیچ و خم و بس دراز را پیماید و به یاری شواهد و قراین و امارات و حواشی و توابع آن را از بونه پرسوز و گداز تحقیق بگذرانند تا به یک صورت اصلی یا نزدیک به اصل دست یابد.

حقیقت جوئی یا پیجوئی یا صورت لفظی دیگر آن، پژوهش، تفاوت کامل دارد. پیجوئی در حقیقت مرادف کلمه تتبع است که مفید معنی دنبال کردن و پی جستن میباشد و تتبع ممکن است که جوینده را به حقیقت نرساند در صورتیکه تحقیق را در موردی میتوان به کاربرد که رسیدن به حقیقت را شامل باشد. بنابراین تتبع یا پیجوئی و پژوهش (که دو کلمه از یک اصل لغوی هستند) صورت عام دارد ولی تحقیق که تنها در رسیدن به حقیقت تحقق پیدا میکند، خاص میباشد. کار حقیقت جوئی یا پژوهش حقیقت با درجه علم و معرفت انسان و جوامع رابطه مستقیم دارد و در هر جا که از این سرمایه رشد عقلانی ذخیره بیشتری وجود یافته باشد آثار تحقیق و وجود محقق به معنی حقیقی کلمه نمایان تر است مناسبانه هنوز به آثار تحقیقی تاریخ قدیم کشور و ملت خود به نحو کافی و وافی پی نبرده ایم و ناگزیریم این موضوع را در ایران بعد از اسلام که اسناد تحول و تکامل رشد فکری، بیشتر از روزگار باستان در دست داریم

دنبال کنیم.

تحقیق در قرآن و زبان قرآن و حدیث و رجال راوی حدیث و آنچه که بدین ابواب پیوستگی پیدا میکرد در طول هزار و دوست سال پیوسته رو به تحول و تکامل میرفت اما تاریخ جز در مورد رجال حدیث کمتر مورد چنین نظر بحث و تحقیقی قرار گرفته بود. ابن خلدون مورخ مغربی که مقدمه کتاب تاریخ او قدیمترین سند موجود جامعه‌شناسی در عرصه معرفت جهانی به شمار میرود، در مجلدات اول تا چهارم تاریخ خود بیش از یک ناقل روایات سلف نبوده. پیش از او مسکویه در تجارب الامم خود از تاریخ طبری پیروی کرده و برخی خطبه‌ها و گفته‌ها و نوشته‌های منسوب به بزرگان تاریخ را بر متن این روایات افزوده و به هیچ عمل تحقیقی دست نزده بلکه همه خطاهای متون منقول را ۸۰ صورت خود باقی گذارده است.

زبان و ادبیات فارسی در طی هزار سال به ندرت از مرحله حقیقت جوئی عبور کرده و به مرور زمان و افزایش فاصله زمانی و کثرت نقل از مأخذی به مأخذ دیگر بیشتر دستخوش تشویش و اغتشاش شده است.

این بی‌دقتی یا مسامحه در روایت و نقل و انتقال از مأخذ به مأخذی تاجایی تنوع شکل یافته که نام شاعری همچون فردوسی و سعدی که دو محور استوار زبان و شعر فارسی شناخته شده‌اند در چند صورت مختلف، یا تاریخ وفات غالب رجال ادب قدیم را به چند رقم مختلف ضبط کرده‌اند. جزئیات این استشهاد بر اهل فضل و اطلاع معلوم است و با توجه بدین نکته می‌توانند چند تاریخ وفات از معروفترین سخنوران را به یاد آورند که احیاناً اختلاف در رقم نقل گاهی به یک قرن هم رسیده است.

زندگانی برخی از مشاهیر که در تاریخ سیاسی و دینی و علمی کشور صاحب شهرت و شخصیت بی‌همتا بوده طوری دستخوش تشویش و تخیلیت شده که از داستانهای افسانه‌ای بر آورده‌اند و نظام‌الملک طوسی و حسن صباح و عمر خیامی را هم سن و هم مدرس و هم مدرسه ساخته و در مکتب امام موفق نیشابوری نشانده‌اند و از جمع داستان هم‌درسی کندری با باخرزی شاعر صاحب مجموعه رباعیات فارسی موسوم به طربنامه، با هم‌درسی انوشیروان خیال‌دکاشی و حسن صباح در مکتب ری دبستانی در نیشابور پرداخته‌اند که آن سه تن در دبستان پیوندهم‌کاری و دستیاری یکدیگر را استوار سازند.

بدین طریق یک مجموعه کوه پیکری از اسناد و ماخذ گوناگون برای زبان و ادبیات و تاریخ ایران در طی هزار و دوست سال فراهم آمده است که حتی اظهارات و اعترافات خود افراد هم به ندرت می‌تواند مبین حقیقتی قابل قبول باشد. مثلاً سالی که برای تولد ابن سینا در رساله سرگذشت او یاد شده با جمع میان شاگردی او در فقه بر اسماعیل زاهد، از نظر زمان درست

تطبیق نمیکند . همین تشویش واضطراب در نسبت اشعار و ضبط مفردات زبان فارسی دری هم ملحوظ است و مثلاً يك قصیده معروف را در دیوانها و جنگها به نام چند شاعر مینگریم ثبت کرده اند .

مانند قصیده سقی الله لیللا لصدغ الکواعب را به منوچهری و نصر الله عبدالحمید و حسن متکلم نسبت داده اند و همه رباعیاتی که امروز به نام عمر خیام در مجموعه های مختلف در آمده در جنگها و دیوانها و آثار دیگری به نام شعرای دیگر ضبط شده چنانکه پیش از آغاز صده هفتم هجری یعنی دو بیست سال به تقریب پس از مرگ عمر خیامی فیلسوف ریاضیدان ، در هیچ مأخذ و مدرکی شعر فارسی بدو نسبت داده نشده است .

در صده سیزدهم هجری که صنعت چاپ وسیله تکثیر و توزیع متون قدیم و جدید را در مقیاسی بسیار گسترده فراهم آورد و روش بحث و تحقیق مردم مغرب زمین در قضایا و مسائل ، کم و بیش و به تدریج به چشم و گوش فضیای ایران رسید و محصلین اعزامی در سه وهله به لندن و پاریس رفتند و باز آمدند و چشم و گوش و فکر آنها بانحوه کارهای دانشمندان اروپائی آشنا گردید ذوقها و اندیشه ها به پیروی از چنین روشی گرایش یافت .

ترجمه متون تاریخی و جغرافیائی و علمی و طبی که در طی سالهای اواسط صده سیزدهم از ترکی عثمانی و انگلیسی و فرانسه به فارسی صورت گرفته بود نظر کسانی را که با سفر و زبان اروپائی هم آشنائی نداشتند به وجود راه بحث و نقل دیگری مانوس میکرد . حضور سیاستمداران و صاحب منصبان نظامی (یا به تعبیر هندی کلمه آفسران) و معلمان و ماموران و مبلغان مذهبی خارجی و مسافران و بازرگانان بیگانه و مهاجرت گروهی از ایرانیان که در ایام غلبه پاسکویچ بر تبریز به همکاری با اجنبی منسوب شده بودند به قفقاز و استفاده آنها از مدرسه و زبان روسی برای آشنائی با فکر غربی ، پل ارتباط و وسیعی ، ولی لرزنده ، میان فکر ایرانی و اروپائی زده بود اما هنوز کمیت و کیفیت موادی که از روی این پل باید به ایران وارد شود و چندان مهم نبود .

مانده دارد

دم را دریاب

بده يك دومی، تا بنوشیم شاد
لب ساده بوس و می ساده نوش
که از خوشه، خور، زی ترازو بود
دم چند، پیش از سپیده دمان
بیای همریزنده شب افکنیم

کنون بوی گل بردمانید باد
ز توی و کتان کنون جامه پوش
سمور و خز آنگاه نیکو بود
بیاتا بدزدیم از این بی امان
ز زلف تو مشکین کمندی کنیم

از قیصر نامه سید احمد ادیب پیشاوری